

# הכרמל (1860–1880) והדיון בבעיות העיתונות העברית

## גדעון קוי

של ההשכלה בממלכה הרוסית. הוא השאיר את התהילה למתחריו – המליץ של אודסה ופטרבורג והצפירה של ורשה.

פין היה האיש המתאים לקבל את הרישיון הנכסף, אחרי ארבע שנים של השתדלות, לא רק בגלל ניסיונו הקודם כעורך, אלא גם ובעיקר משום שנשא משרה ממשלתית רשמית – משגיח ומורה לתנ"ך וללשון העברית בבית המדרש לרבנים בוילנה (שנפתח ב־1848) ומפקח מחוזי על בתי הספר לילדי ישראל<sup>2</sup>. אך הרישיון שקיבל ב־3 בנובמבר 1859, להוצאת "מכתב עתי", שבועון עברי, עם "נוספות" (תוספות) ברוסית ובגרמנית (מתכונת מקובלת על עיתוני תנועת ההשכלה ברוסיה שעבורה מטרתה הרשמית של העברית היא לשמש "גשר" לתרבויות העולם הנאור – הרוסית והגרמנית). רישיון זה אפשר לו לעסוק רק בענייני חכמה ומדע ושיפור המצב התרבותי של העם היהודי, אך לא בענייני מדיניות "כללית" שאינה נוגעת ישירות ליהודים (מה שלא מנע מהכרמל להדפיס ידיעות כלליות מתורגמות מהעולם – מחוץ לרוסיה). המתחרה, המגיד, בגיליונו מה־4 באפריל מיהר לדווח על תנאי הרישיון ולהדגיש מגבלה זו, כדי להבהיר את יתרונו: המגיד נשאר "הראשון לציון בדבר הטוב והמועיל הזה, השמיענו חדשות ונצורות מעניינים מדיניים האהובים לכל קוראים... והכרמל גם הוא ישמיענו מעניינים הנוגעים לאחינו בני ישראל בארצנו בדברי תורה ומליצה ושיר... ותקוותנו חזקה כי קנאת סופרים תרבה לנו חכמה". במהרה יתברר, כי גם במסגרת היחסים בין שני עיתונים אלה, הכלל המכובד הזה לא נשמר – קנאת הסופרים בעולמה הקטן של העיתונות העברית הייתה מרה, סוערת ורחוקה מחכמה יתרה...

בפרוספקט "ראש הכרמל" שפרסם פין ב־1 במרס 1860 כלול ה"פראגראם" שעליו הסתמך הדיווח. שם אומר העורך כי הכרמל יהיה מבחינת תוכנו "כר נרחב לכל דבר טוב ומועיל לאחינו, בכל הנוגע למצבם המדיני לתורה ולחכמה... ומקור נאמן להשכלה ולמחקרי דעת...".<sup>3</sup> הגיליון הראשון ראה אור ב־26 ביוני, ארבעה חודשים לפני הוצאת המליץ באודסה. ובמקום מאמר מערכת פותח נדפס בעמוד הראשון שיר הלל לעיתון, לשפה העברית וגם לצאר אלכסנדר השני, "הדר הכרמל", פרי עטו של זקן המשוררים העברים בוילנה אד"ם הכהן לבנון. (נוהג זה יחזור בהמשך. בראש הגיליון הראשון של השנה השישית, למשל, יידפס שירי-המניפסט הנודע של תנועת

סיפור מפגשיה של וילנה עם העיתונות העברית המודרנית בראשיה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הוא סיפורן של החמצות. חשיבותה כמרכז תרבות עברי הפכה את וילנה למועמדת טבעית לרכז ולפתח את הפעילות האינטלקטואלית וההפקתית בתחום זה ברוסיה, אבל תרומתה באמצעים ובעיקר בגלריה מובחרת של אישים-חלוצים, הפריחה דווקא מקומות אחרים...

### מפרחי צפון עד הכרמל

בשנים 1841-1844 פרסמו המשכיל והמורה ר' שמואל יוסף פין וחברו אליעזר ליפמאן הורוויץ שתי חוברות של כתב-עת ספרותי בשם פרחי צפון (ראו את הדיון במאמרו של מ. זלקין לגבי זהותם האמיתית של המייסדים) ומאז לא ראה כתב-עת עברי אור ברוסיה. כך שכאשר הגה המשכיל הצעיר מטיראספול במולדאווייה משה אליעזר בלינסון בשנת 1855 תוכנית להוצאתו של שבועון עברי מודרני, לאו דווקא ספרותי, כולל חדשות וחומרים אחרים מועילים לציבור, הוא פנה, באופן טבעי, לוילנה אל המוציא לאור בן יעקב. אבל הלה פסל את ההצעה משלושה טעמים: חכמי וילנה עסוקים בעבודות לשם פרנסה, אין מי שיממן הוצאת כתב-עת, והסיבה השלישית שאכן תסתבר כרעה חולה שדבקה בוילנה, כנראה יותר ממרכזים יהודים אחרים – בעיית הצנזורה הרוסית המחמירה והגבלותיה "הסוגרות בעד כל רעיון וחוסמות את פי המדבר ושמות גבול לעט".<sup>4</sup>

פנייה נוספת של בלינסון לחכם וילנאי אחר לא עזרה אף היא, והשבועון העברי הראשון שנכנס להיסטוריה, הופיע, ב־1856, לא רחוק משם, אבל מעבר לגבול, בליק שבפרוסיה המזרחית. המגיד של אליעזר ליפמאן זילברמן (ראו אודותיו בגיליון הבא של קשר) ניצל, כמובן, תנאים נוחים יותר של חופש הפרסום. רוסיה הייתה צריכה לחכות לליברליזציה היחסית של הצאר אלכסנדר השני, כדי שמשכיליה היהודים יקבלו אור ירוק לפרסום עיתונות עברית.

### שבועון עברי עם "נוספות"...

הפעם לא הפסידה וילנה במרוץ. השבועון העברי הראשון ברוסיה אכן הופיע בה. והמו"ל-העורך היה לא אחר מרש"י פין. אבל מהר מאוד התברר, שגם הפעם מדובר בהחמצה. לא העיתון החדש של וילנה – הכרמל – נכנס לתולדות העיתונות העברית כנציגה המובהקת



כותרת הכרמל בשנה הראשונה להופעתו

היה, למעשה, חלוץ ביקורת הספרות העברית המודרנית כשפרסם את מאמריו הראשונים של אברהם יעקב פאפרנה (שמאמרו ההיסטורי "קנקן חדש מלא ישן" התפרסם, לראשונה, בכרמל) ואברהם אורי קובנר, שבחר להעביר, כמו אחרים, את עיקר פעילותו למליץ התקיף והנועז יותר. **המצפה** הפך למדור ראשון בעיתונות העברית שיוחד לביקורת. מעבר לגיוס התיאוריות המקובלות בביקורת הפוזיטיביסטית הרוסית כדי להילחם ב"זקני ספרות ההשכלה", שמה הביקורת המקצועית קץ לתופעה אתית ייחודית לעיתונות העברית, שבה נאלצו הסופרים העברים המחפשים את קוראיהם, לשבח בעצמם את מרכולתם, ולפעמים לספר זה על זה, על בסיס קח ותן, על פי המקום שהוקצב להם, אם לא זכו בשבחים בנוסח ה"הסכמות" הרבניות מצד אישים בעלי השפעה, לפעמים עורכי העיתונים עצמם. למשל, אברהם מאפו, יוצר הרומן העברי המודרני, איש קובנה, פנה לקוראי הכרמל בבקשה לגייס עבורו כספים לפרסום ספרו "עית צבוע". לצורך זה הוא משבח את הרומנים הקדומים שלו "אהבת ציון" ו"אשמת שומרון" וקובל במרירות על קהל הקוראים כפוי הטובה. הביקורות החשובות על יצירת מאפו, פרי עטו של קובנר, יתפרסמו כבר במליץ. שם גם יעניק מאפו "ריאיון" ראשון לעיתונות העברית על מר גורלו של סופר עברי.

### רוח חיים ואימת הצנזורה

א.א. קובנר מתח ביקורת על הכרמל בחוברת הביקורת המפורסמת שלו "חקר דבר" (ורשה 1865): 'הכרמל לא סלל לו דרך חדשה, לא שם לו למטרה איזו דעות ומחשבות חדשות או ישנות, אשר עליהן ידין כל היום...!'. שנה אחר כך, בגיליון 27 של השנה השישית של הכרמל, הוא אומר את שבחו של פין בפניו על "המהלך החדש" ש"לקח לו" עיתונו: "... הפחת במכתב־עתך (עיתונך) רוח חיים, אשר לא היה בו מראש ואשר זה היה כל חסרונו...עד היום היו "האמת והשלום" נר לראשך. בכל זאת לא הרבה הרוויחו בזה הקוראים. לא כן הפעם, בעת אשר ראית ונוכחת, כי לא לנצח נמצא ישועתה אם נשמור את השלום ונודה על האמת כמו שהיא, בלי הביא כל דבר במשפט, והבאת במכתב עתך רוח חיים, החוקר ומביא כל דבר בכור המשפט...". הבעת דעה נחרצת – חריצת משפט, זה מה שמבדיל אפוא עיתונות "חיה" מסתם חוברת לימוד של מידות טובות, לפי קובנר.

ההשכלה ברוסיה, פרי עטו של המשורר י.ל. גורדון, אז ממשתתפי הכרמל – "הקיצה עמי").

### "האיש בעל דו־פרצו־פין"

מבקרו של העיתון מצאו בו כבר מתחילתו אופי "פרובינציאלי" משום שהקדיש תשומת לב מוגזמת לאירועים פעוטים בוילנה ובליטא,<sup>4</sup> בניגוד למגיד ולמליץ, למשל, שעסקו בעניינים שברומו של עולם (והעולם היהודי), "פרובינציאליות" שהיא מאפיין של עיתונות עממית, אלא שהכרמל נבחן מתחילתו כביטאון ראשון להשכלה הרוסית, ובכך, כנראה, נכשל. הכרמל ויתר על ניסיון ליצור ולהנהיג דעת קהל. נמנע מפולמוסים חריפים. ביקש, בגלל אישיותו של עורכו, אך גם בגלל "רוחה" של וילנה באותה תקופה, לקדם את ההשכלה בלי לפגוע בדת ובמסורת ולא היו לו גילויים מרעישים, גם לא דיווחים אמיצים, בנושא מצבה של יהדות ליטא, למשל, בגלל אימת הצנזורה. צנזורה שאֵתה ידע עיתון כמו המליץ להסתדר בעיר הבירה, והמגיד עקף אותה משום שהופיע מחוץ לגבולות הממלכה. לדוגמא, הדיווח במגיד על כינוס ועדה מעורבת של נציגי הממשל והקהילות היהודיות בליטא שהתכנסה בוילנה ב־1870, מעלה את נימת האנטישמיות הבוטה שנשמעה שם, בעוד שהכרמל טוען כי כל הצירים חזרו לביתם "שמחים וטובי לב".

למרות מגרעות אלה כתבו בכרמל – למעשה, במדור הספרותי-עיוני שלו "השרון" – בכירי הסופרים, החוקרים והעיתונאים העברים בליטא וברוסיה כולה (והקראים, כמו אברהם בן שמואל פירקוביץ') גם אם לא שם נתנו את מיטבם, וגם הרשו לעצמם לבקר את האכסניה בלי חשש ניכר. י.ל. גורדון, שידו בכול ויד כול בו, דווקא פרסם בכרמל כמה מיצירותיו הבולטות. אך באחת מאיגרותיו לזאב קפלן הוא כותב על הכרמל: "...הנה ראיתו כבר עד הנומר (גיליון) 17 ואיננו משתנה לטוב. כי המוציא לאור חסר עסטהעטיק (אסתטיקה) הוא ובחכו אין טוב טעם לשפוף רוח חן ונועם על מעשה ידיו כדרך הרידקציון (מערכת) וגם אין לו קוריספונדנטן (כתבים) טובים, כי צר עין הוא מלכבד (לשלם) לאיש איש כפעלו...".<sup>5</sup> ועל העורך פין: "אין נפשי אל האיש הזה בעל דו־פרצו־פין, החפץ בעל כרחו להיות רידקטור ואין בו אחת מן הסגולות הנדרשות לזה. אין בו אהבת האמת ולא שנאת האמת, לא אומץ־הלב ולא רוח הלשון...".<sup>6</sup> במכתב לילינבלום הוא הסביר כי פשוט אי אפשר לסמוך על פין שיעניק גיבוי לכתביו ב"קרב לחיים ומוות", שבו הם נתונים, והוא עונה לפין, שתמה מדוע עזב את עיתונו, ומזכיר את אימת הצנזורה ששררה במסדרונות המערכת וגרמה לעורך ולכותבים לצנזורה עצמית כדי להקדים רפואה למכה: "על דברתי, שבכל פעם ופעם כשהייתי עורך דבר בשביל הכרמל חלפו על פני שתי תמונות מייארות (מפחידות), מזכירות אותי לשים רסן מתעה על לחיי מחשבתי, והנה (והן) הצינזור והרדקציון (העריכה), ועל ידי זה מעטו קוראיך וחדלו סופריך...".<sup>7</sup> החל מן השנה השישית חל, בכל זאת, שינוי בדרכו הפורשנית והמתונה של העיתון. חלקו בגלל התלות הכספית הגוברת ב"חברת מרבי השכלה" בפטרבורג שתמכה בקו משכילי תקיף יותר, וחלקו, החשוב עוד יותר, בגלל הופעת דור המבקרים הצעיר בספרות העברית שהפך את הכרמל לנושא דגלם והעניק לו את תרומתו היחידה לתולדות העיתונות העברית, לאו דווקא בתחום העיתונאי ה"טהור". הכרמל,

העסקנים היהודים בפרוסיה הגישו סיוע ממשי ליהודי רוסיה בזמן הרעב הגדול, בעוד שפין עוסק, לאחר שהרעב חלף, בביקורת, בעצות, ובמילים שאין בהן תועלת מעשית. מו"ל המגיד היה דוגמה ייצוגית וכוללת לסוג נפוץ של עורכי העיתונות היהודית והעברית שראו במפעלם העיתונאי תחליף וקרח קפיצה גם יחד לעסקנות פוליטית וציבורית, שבה לא יכלו, בדרך כלל, היהודים לעסוק. שוחט במקצועו, הוא הטיל את מלאכת העריכה על סופרים מיומנים והתמסר בעיקר לעסקנות ציבורית. דמות שונה לחלוטין, אם כן, מרש"י פין המלומד. משה ליב לילינבלום, מן הפובליציסטים העברים הבולטים של התקופה שהתפרסם עד אז במאמריו בנושא הרפורמות בדת, כותב בתגובה מאמר חשוב לחקר העיתונות העברית, תחת הכותרת "העיון והמעשה" (גיליונות 14 ו-15). אחרי הקדמה של פין הפוסל את זכותם של העושים "מעשה לטובת העניים", "לפשוט את כבודם מעליהם בגלל ככר הלחם אשר נתן להם", עוסק לילינבלום בשאלה מרכזית של מהות העיתונות העברית, ועיתונות בכלל. האם תפקידו של העיתון הוא ללבן באורח עיוני את הנושאים שעל הפרק, להביע דעה, להציע הצעות ולהשפיע בדרך זו על עיצוב דעת הקהל והפעולה הציבורית והמדינית – או שהוא בעצמו צריך לנקוט צעדים מעשיים, להתערב בתהליך הציבורי והמדיני, לנהל מדיניות וגם לבצעה, להוות כוח פעיל בתוך המערכת תוך ניצול המעמד העיתונאי לפעילות חוץ-עיתונאית. "העיתונות הצהובה" של סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים בארה"ב אספה כספים להקמת פסל החירות ויזמה מלחמות, כמו זו נגד ספרד בקובה. העיתונות היהודית ואחריה העיתונות העברית באירופה, בעיקר משנות הארבעים של המאה התשע-עשרה ואילך, נטתה לאמץ לעצמה תפקיד של מוסדות מדיניים חוצי לאומים (transnational) שנעדרו אז מן החברה היהודית. העיתונים עסקו במפעלים של סולידאריות עם קהילות במצוקה, במסעי התרמות ובמפעלים חוץ-עיתונאיים אחרים.<sup>9</sup>

לילינבלום קובע שתפקידה של העיתונות היהודית הוא בירור עיוני של שאלות החיים העומדות בפני הציבור עליידי חכמים וסופרים, ועל הציבור לפעול עלי-פי העצות והמסקנות של עיון זה. המגיד למרות המוטו שלו "השלום והאמת אהבו" מזיק לציבור זה משום שאין הוא מדריכו באופן עיוני לשיפורים ורפורמות, אלא להיפך, הוא מרדים אותו ומרגיל אותו לעצלות המחשבה, בכך שהוא עצמו, העיתון, עוסק בפעולת פילנתרופיה. רק באיסוף כספים לטובת נפגעי הרעב – אין המגיד ממלא את חובתו כעיתון עברי.

לגבי רש"י פין, כדאי, בכל זאת, להזכיר, שהוא לא נמנע מלהשיא עצות לקהילות היהודיות במערב, לגבי שאלת הרפורמות בדת, אחרי כינוס אויגסבורג ב-1871. הוא עושה זאת כבר במסגרת הכרמל החודשי, כי בינתיים הפך עיתונו משבועון לירחון.

השנה השמינית של השבועון הייתה גם האחרונה. הוא לא הצליח להרחיב את מעגל חותמיו, ועל מיעוט תפוצתו וריכוזה בוויילנה בלבד תעיד העובדה שבקובנה בליטא ניתן היה למצוא רק "עקזמפלר (עותק) אחד", על פי עדותו של משה הכהן פרוזר, כנראה בעל העותק היחיד.<sup>10</sup>

אשר לצנזורה, נראה שהדמות המאיימת ביותר בהקשר זה על חופש הביטוי בכרמל הייתה זו של צנזור יהודי. אינטלקטואלים, מלומדים ואפילו עורכי עיתונים עברים (כמו סלונמסקי) לא בחלו במשרה זו. יהודים מומרים (כמו הפרופסור חוולסון, שסייע להופעת הכרמל) מילאו לא פעם דווקא תפקיד חיובי בעידוד העיתונות העברית. הסופר והבלשן יהושע שטיינברג, איש וילנה, היווה דוגמה שלילית ביותר. בניצול הכוחני של משרתו באו לידי ביטוי לא רק ענייני הממלכה שעליהם היה אמור להגן, אלא העדפותיו וטעמיו הספרותיים, מריבות אישיות ועסקי כבוד המשפחה...

א.י. פאפרנה מתח ביקורת על התפיסה המיושנת של הדראמה ביצירתו של המשורר איש וילנה אד"ם הכהן ("הדראמה בכלל והעברית בפרט", אודיסה 1868). יהושע שטיינברג, שהיה חתנו של אד"ם, הגיב במאמר מזלזל במבקר הצעיר ("עין משפט", הכרמל, שנה שביעית, גיליונות 8, 7). יחיאל מיכל פינס הגן בסדרת "מכתבי ביקורת" (גיליונות 19, 16, 15) על פאפרנה ובעיקר יצא נגד הזלזול בו מצד שטיינברג. אבל הצנזור הכוללי ניצל את מעמדו בצורה קיצונית באמת: הוא הוסיף למאמרו של פינס הערות שוליים אירוניות משלו בעילום שם, ובתוך הטקסט עצמו הוסיף סימני קריאה ושאלה שחבילו, כמובן, בכתוב. העורך רש"י פין העז להתרעם על התנהגות זו, לא בתוך עיתונו אלא במכתב אישי לפאפרנה: "כלימה תכסני על העוול שנעשה לך בבית, במכתב-יעתי. אבל מה אעשה ושטיינברג (פין) משתמש במכתב בראשי התיבות ש"ב בלבד, מטעמי זהירות... עושה בו כאדם העושה בתוך שלו. הוא תקיף – ומי יאמר לו מה תעשה?"<sup>8</sup>

### דיונים בתיאוריה העיתונאית

אם הכרמל לא היווה, לנוכח המגבלות האלה, דוגמה מובהקת לפרקטיקה עיתונאית עברית – הרי שניתן למצוא בו דיונים עקרוניים – אפילו מעמקים וסוערים למדי – על התיאוריה, על הדרך שיש לאמץ בעיתונות זו, על תפקידיה, אופיה ומשימותיה. ויכוחים אלה משמשים דגמי מעבדה מעניינים לבחינת התקשורת העברית, בתקופה ובמקום הנתונים, אך גם מעבר לכך. נזכיר כאן שניים מהם.

באוקטובר 1869 נערכה בכרלין ועידה בהשתתפות נציגי חברת "כל ישראל חברים" (Alliance Israelite Universelle) בפרוסיה בהשתתפות הנשיא אדולף כרמיה שבא מפאריס, ובה עובדה ופורסמה תכנית לתמיכה ביהודי "תחום המושב" ברוסיה. רש"י פין הגן דווקא, בניגוד לעיתונות הרוסית, על זכותו של גורם הומניטארי לא-ממשלתי להתערב בדרך זו בענייניה הפנימיים של רוסיה, אבל במאמרו בהמשכים "תקוות עניים" (שנה שמינית, גיליונות 7-11, 16-18) הוא יוצא נגד הטענות המסולפות, לדעתו, שהשמיעו במהלך הכינוס עסקני המערב על יהדות רוסיה, על דמותה המוסרית, התרבותית והכלכלית – ובעיקר על העצלנות והבערות, שהם, לדעת העסקנים, סיבה מרכזית לעוניים של יהודי המזרח. פין מנתח גורמים אובייקטיביים ברובם המשפיעים, לדעתו, על המצב וגם מתווה תכנית פעולה קונסטרוקטיבית ליהודי רוסיה עצמם, בדור הזה ובדור הבא, כדי לעזור להם להיחלץ ממצבם. מו"ל המגיד זילברמן, שרכש לעצמו מעמד מרכזי כפעיל למען יהדות רוסיה ומומחה לענייניה במערב, הגיב בעיתונו בתרעומת ובאירוניה על דברי פין, כשהוא מציין, כי

## הירחון העברי ותכניו

הכרמל החודשי, שהיה, בעצם, המשך ישיר לשרון הספרותי, כלומר הודאה בכישלון הכרמל כעיתון מודרני, החל להופיע באוקטובר 1871, שבעה חודשים אחרי הפסקת השבועון.

הוויכוח התיאורטי השני שנזכר, הוא משנתו האחרונה של הירחון, שנתו הרביעית הרשמית (אבל שנות הכרכים בכרמל נמשכו, לעתים קרובות, מטעמי קשיי הפקה, לאורך יותר משנה קלנדארית) שהחלה בינואר 1879 ותמה בדצמבר 1880. הוא פרי יזמתה של אישיות בולטת נוספת שתרמו וילנה והכרמל לעולם העיתונות העברית, ושגם היא מילאה את עיקר תפקידה ההיסטורי מחוץ לתחומם.

ד"ר יהודה לייב קנטור, שנרשם בתולדות העיתונות העברית כעורכו של העיתון היומי הראשון בעברית היום (פטרבורג, 1886-1888), ערך גם את המליץ ולבסוף כיהן כרב בליבאו, וילנה וריגה. הוא החל בקריירה הפובליציסטית-עיתונאית שלו בפיליטונים שכתב בכרמל השבועי, וכבר אז ביקר את הטעם שבמלחמות האלימות שמנהלים מבקרי הדור הצעיר של ספרות ההשכלה נגד דור הזקנים, שממילא לא ישתכנעו, במקום להקדיש את מרצם לחינוך הקורא הצעיר באמצעות הכתיבה בעברית. ב-1879 הוא חזר מלימודיו בברלין, שם הוענק לו תואר דוקטור ברפואה, מקצוע שבו לא עסק מעולם... כאשר הציע לו העורך בפועל ("עוזר העריכה") חיים לייב מארקון לחזור ולכתוב בכרמל החודשי, כתב קנטור מאמר בשם "מכתב אל העוזר בהרעאקציה" (שנה רביעית, חוברת ב'), שבו הוא מתייחס לתכניו של הירחון העברי. לא מה שצריך להיות בהם, הוא מבהיר מראש, אלא מה שלא צריך להיות. והוא מעלה שתי נקודות עיקריות. הראשונה, העיסוק המוגזם של הירחון העברי בחקר קדמוניות ישראל וחכמת ישראל. מעיסוק זה נהנים רק אותם קוראים שהם בעצמם חוקרים בתחומים אלה, בעוד שהקורא הממוצע, שאינו שואב ממאמרים כאלה שום הנאה, קונה את הירחון בכספו כדי להתענג עליו "בעתות המנוחה והמרגוע". "אנשים כאלה", מבהיר קנטור, "חפצים בחדשות, בספורים נעימים, בהשקפות על חיי העם, בתולדות אנשי השם (היום נגיד סלבריטיס) – אך לא בקדמוניות". קנטור פוסל אפילו עיסוק מוגזם במדעי הטבע, החביבים על ההשכלה, ואומר שגם בעיתונות הכללית יוחדו לנושאים אלה כתבי עת שמתמחים בהם.

טיעונו של קנטור הוא, בעצם, בזכות אופי עממי לכתבי-העת העברי, שאיפה שהדריכה עיתונאים רבים בזמנו. הוא השתדל לתת ביטוי לתפיסת העממיות שלו ביומנו היום, אך דווקא שם נכשל, בעיקר בגלל חוסר מעורבות והתגייסות אידיאולוגית ופוליטית וניסיון להשיג אובייקטיביות באמצעות ניטרליות.<sup>11</sup> הנקודה השנייה שמעלה קנטור תואמת את נטייתו להימנעות מפולמוס נוקב ואלים, וגם קצת את טיעונו הראשונים נגד המבקרים הצעירים והנגלהבים. הוא מתייחס, בלי לנקוב בשמה, ל"מלחמת ספרות" אלימה ומכוערת שפרצה אז בין כתבי-העת הבוקר אור והשחר, כדי לפסול את "החרפות והגידופים אשר ישיבועו סופרי ישראל איש את רעהו בימים האלה" – מה שנכון גם לגבי הזמן הזה. מלחמות הספרות העקרות, שהעיקר בהן כבודה או

אי-כבודה של אליטה צרה של סופרים-מתווכחים, בוודאי אינה עונה על צרכיה של עיתונות עממית. והיא גם מרחיקה את הקורא מהשפה והספרות עצמה. מלחמות ספרות שהן בעיקר מלחמות סופרים אכן אפיינו גם בהמשך, ממש עד ימינו, את המוספים הספרותיים של העיתונות העברית וניתקו אותם מן הקורא העממי.

על טיעונים אלה עונה חיים לייב מארקון במאמר בשלושה המשכים תחת כותרת "מענה לה' קאנטור ורעיו", ובו שש תשובות עיקריות. ראשית, לגבי אופיו ומהותו של הירחון. הירחון אינו עוסק, בניגוד לשבועון וליומן, באקטואליה. הוא מעין ספר, וערך הדברים הנדפסים חייב להישאר גם אחרי זמן. הירחון לא נועד, בניגוד לטיעונו ה"עממי" של קנטור, לקורא ההמוני אלא למשכיל ש"מתענג על מחקר עיוני", ועבורו מדובר בנושאים חיים בהחלט... ירחון עברי היצא ברוסיה נקרא גם במערב, ושם אין לקורא עניין בבעיותיה המקומיות של יהדות רוסיה, שאין הוא מתמצא בהן חשיבות לאומית: ספרות ההיסטוריה של עם ישראל דלה בגלל מצב הנדודים והפזורה, מכאן להיטותם של חכמי ישראל לכל מחקר שיסייע בבניית ההיסטוריוגרפיה זו. ספרות משקפת את רוח העם-רוח העם העברי, לדעת מרקון, הנובעת מגורלו ההיסטורי נוטה להעדיף את העיון החקירות הזת ודברי ימי ישראל. ולבסוף – הנושא הכאוב והמוכר של הצנזורה. זו אינה מאפשרת לכתב-עת עברי ברוסיה לגלות ערנות לשאלות "החיים" ברוסיה עצמה.

משתתפים אחרים הצטרפו לוויכוח זה, הוויכוח הגדול האחרון מעל דפי הכרמל של וילנה, אך הם התייחסו אליו בעיקר מצד ביקורת הספרות העברית והירחון ככלי ביטוי של הספרות.

סגירת הכרמל ביטאה את סיום תפקידה של וילנה כמרכז תרבות עברי במאה התשע-עשרה. התעוררות הציונות סימנה את פטרבורג, אודסה וורשה כמרכזים העיקריים. וילנה חזרה למרכז מפת העיתונות והתרבות העברית רק בעשור הראשון של המאה העשרים.

## הערות

1. מ.א. בלינסון (עורך), עלי הדס, אודסה, 1865, עמ' 24-25.
2. רש"י פין, "איגרת ליהודה בעהאק", מאזניים, כרך י"ט, 1945, עמ' 102.
3. א. דרויאנוב, "מארכיוני", הארץ, 23.10.1936.
4. ש.ל. ציטרון, "רשימות לתולדות העיתונות העברית – הכרמל", העולם, 6, 1912, גיליון 16.
4. גדליה אלקושי, "העיתונות העברית בוילנה במאה ה-19", העבר, מס' 13, עמ' 76.
5. י. וייסברג (עורך), איגרות יל"ג, א', ורשה, 1894, עמ' 68.
6. שם, עמ' 145.
7. שם, עמ' 171.
8. א.י. פאפונה, כל כתבי, הוצאת מחברות לספרות, תל-אביב, 1952, עמ' 296.
9. גדעון קוז, מעריכים ומכתבי-עתים, עיונים בתולדות העיתונות העברית, תל-אביב, 1999, עמ' 76.
10. משה הכהן פרוור, "איגרות ליל"ג", העבר, 11, 1964, עמ' 140.
11. גדעון קוז, שם, עמ' 55-68.